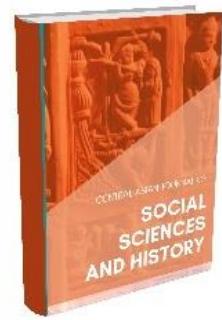

CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY

Journal homepage: <https://cajssh.centralasianstudies.org>

XIX-XX Asr Boshlarida Qarshi Shahrda Hunarmandchilik Sohasining Rivojlanishi

Qurbanov Abbas Shonazarovich

The University of Economics and Pedagogy, Non-state institution, (Uzbekistan)

Abstract:

Historical sources indicate that crafts and entrepreneurship occupied a special place in the socio-economic life of the late 19th - early 20th centuries. The article analyzes the development of crafts in the Karshi region from a scientific point of view.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09-Oct-23

Received in revised form 15-Oct-23

Accepted 30-Nov-23

Available online 18-Dec-2023

Key word: Crafts, architecture, urban planning, Weaving, spinning, carpet weaving, turban weaving, jiyak, chakmon, black house.

Qashqadaryo viloyatining markazi – Qarshi o‘tmishda O‘zbekistonning hunarmandchilik, me’morchilik, shaharsozlik madaniyati o‘ta yuksak bo‘lgan va ayni fursatda istiqboli porloq shaharlardan sanaladi.

XIX asrda shahar aholisi ancha ko‘paydi. Qarshiga 1832 yolga kelgan A.Byornis bu joy aholisini 10 ming deb ko‘rsatgan bo‘lsa , H.Vamberi Qarshidagi aholi soni XIX asr o‘rtalarida 25 ming ekanligini, asosiy qismini o‘zbeklar tashkil etganini shuningdek, tojiklar, hindlar, afg‘onlar va juhudlar ham istiqomat qilganligini qayd etgan[1]. XX asr boshlarida esa shahar aholisi 60 minga yetgan edi. Aholi asosan mahalla guzarlariga uyushgan Qarshi shahrda XX asr boshlarida 20dan ziyod mahalla (guzar) faoliyat yuritgan.

Ma’lumki, hunarmandchilik ishlab chiqarishi asosan shaharda to’plangan bo’lib, xom-ashyosi qishloqlarda yetishtiriladigan hunarmandchilik turlari aholining uylarida ham ishlab chiqarish ko‘rinishida tarqalgan bo‘lgan. Jumladan, Qarshi shahri va uning atrofidagi yirik o‘troq qishloqlarda to‘quvchilik ishlab chiqarishning asosiy tarmog‘i hisoblangan. To‘quvchilik ip yigirish, mato to‘qish, kiyim-kechak tikish kabi ishlab chiqarish turlarini o‘z ichiga olgan.

Ip kalavalari paxtadan, jun va ipakdan yigirilgan. Paxta ip kalavalarini chigitidan ajratib olish uchun maxsus qurilma «xalaji» ishlatilgan. Chigitdan ajratilgan paxta tolsi charxda yigirilib, kalava qilingan. Jundan ip yigirish ham voha aholisining qadimi mashg‘ulotlaridan biri hisoblangan. Bu mashg‘ulot uchun asosan mahalliy qo‘y, echki, tuya juni hom-ashyo bo‘lib xizmat qilgan. Jun qo‘l urchug‘ida ayollar tomonidan yigirilgan. Jundan tayyorlangan buyumlar o‘rmak bilan (to‘qish moslamasi) qo‘lda to‘qilgan. Ipak ip yigirish paxta va jundan ip yigirishga qaraganda ancha murakkab jarayon bo‘lib, unda qisman ayollar ishtirot etgan holda asosan erkaklarning mehnati talab qilingan.

Qarshi shahri va uning atrofidagi yirik qishloqlardagi to ‘quvchilarining asosiy ishlab chiqaradigan mahsulotlari olacha matosi hisoblangan. Qarshilik to‘quvchilar yarim ipak mato-olacha to‘qishda O‘rta Osiyoda tengi yo‘q sanalgan. Olacha paxtadan, ipakdan va yarim ipak ipdan to‘qiladigan oddiy mato hisoblanib, unga har xil rangli hoshiya bezagi berilgan.XIX asr o‘rtalarida olacha matosi to‘qish O‘rta Osiyoda keng yoyilgan bo‘lib, bu matoni ko‘plab ishlab chiqaradigan yirik markazi Qarshi shahri hisoblangan. Olacha to‘qish Qarshining Yuqori Zag‘za mahallasida yashaydigan hunarmandlarning asosiy faoliyat turi sanalgan. Zag‘za mahallasida olacha bilan birga salsa to‘qish ham ancha rivojlangan bo‘lgan. [2].

Qarshida XIX asr o‘rtalarida yashab, Oxun olacha nomi bilan mashhur bo‘lgan Mulla Oxun bu yerdagi 25 taga yaqin yirik to‘quvchilik ustaxona egalari ichida eng yirigi hisoblangan. Uning qo‘l ostida 40 dan ortiq to‘quv dastgohini ishlatadigan 60 ta hunarmand faoliyat yuritgan.

Qarshi shahrining Maqsumovot mahallasida adres matosi to‘qilganligi bizga tarixiy manbalardan ma’lum. Bu yerda bo‘zga bo‘yoq, gul bosib chit ishlab chiqarish ham mavjud bo‘lgan. Qarshining olacha, salsa, adres, chit, bo‘z kabi matolari mahalliy aholi va qo‘shni chorvadorlarninggina emas, balki Boysun, Hisor, G‘uzor, Sariosiyo savdogarlarning ham eng ko‘p harid qiladigan mahsuloti hisoblangan.

Mato to ‘qish, ip yigirishdan to tayyor mato ishlab chiqarishgacha bo‘lgan jarayon qo‘lda bajarilgan. Buning uchun urchuq, charx, xalaji, dug kabi qo‘lbola dastgoh va asboblar ishlatilgan. [3].Bu yerda to‘qilgan bo‘z, adres, chit, olacha kabi matolardan ko‘ylak, chopon, dasturxon, ro‘mol, junli matolardan esa chakmon (erkaklar ust kiyimi) tikib sotilgan. Ayniqsa, olachadan tayyorlangan.

Bizga ma’lumki, Qarshi atrofida chorvador aholi tomonidan ko‘paytiriladigan qo‘y, echki, tuya kabi chorva mollari junlari bu yerda to‘quvchilikning yana bir turi - gilam to‘qish hunarining ham yuqori darajada rivojlanishiga sabab bo‘lgan. Qarshibekligidagi Qamashi, Jeynov, Kasbi, Po‘lati, Mang‘it, Maymanoq, Fayzobod kabi qishloqlarda to‘qilgan «arabi», «naqshina», «julkurs», «nafis», «ipak» kabi gilam va qoqma, yurma, g‘ajari, terma kabi shol - gilam turlari, naprach (yani to‘rburchak shaklda 2 qavatli qilib tikilgan, tik turishi uchun qavatlar ichiga poxol solib tayyorlangan, kiyim-kechak kabi buyumlar solib qo‘yiladigan gilam-sandiq) kabi junli mahsulotlar mohirona did bilan bezak va rang berib tayyorlangan,

Qarshi atrofida gilam va shollardan tashqari jundan yana gilam-qoplar, xurjun, otlar uchun jabduq, bo‘g‘joma (kiyim-kechak o‘rab qo‘yishga mo‘ljallagan to‘rt burchakli va bog‘li buti) jiyak, chakmon, qora uy (o‘tov) uchun bog‘lar, har xil uy-ro‘zg‘or buyumlari solinadigan xaltachalar kabi buyumlar rangli naqshlar solib, badiiy bezak berib ishlab chiqarilganligi manbalarda qayd etilgan. [4]. Jeynov, Kasbi qishloqlari ayollari esa xotin-qizlarning bayram bosh-kiyimlari «gizza» va «kospa» tayyorlashda xam juda mohir bo‘lishgan.Bundan tashqari, Qarshibekligida jundan har xil rang berib tayyorlangan guldor va gulsiz kigizlar ham juda mashhur bo‘lgan.

Qarshi shahri va bekligida yana keng miqyosda rivojlangan hunarmandchilik turi charmgarlik hisoblangan. Buning uchun esa vohada yetarli xom-ashyo zahirasi mavjud bo‘lgan. XIX asr o‘rtalarida Qarshi shahrida po‘stin uchun qo‘y terisi oshlaydigan 5 ta korxona mavjud bo‘lib, ular kuz oylarida 3 000 dona teri tayyorlay olish imkoniyatiga ega bo‘lgan.

Qarshining eski shahar qismida Nizomiy ko‘chasi 28-xonadonda yashovchi 80 yoshli O‘g‘il momo Mamatovaning aytishicha, Qarshi shahrida asosan charm va charm mahsulotlari ishlab chiqarish bilan shug‘ullanadigan hunarmandlar istiqomat qiladigan alohida charmgarlar mahallasi mavjud bo‘lgan (hozir ham shu nomdagi mahalla bor). [5]. Charmgarlar har xil navli charm tayyorlashni biliшgan. Bu yerda qo‘y terisidan «charm», «mesh», echki terisidan «qarroqi» yoki «buzi», ho‘kiz terisidan «bulg‘ori», ot va eshak terisidan «sag‘ri», yashil rang berilgan «kemuxt» kabi charm turlari tayyorlangan.

Qarshilik charmgarlar terini oshlashda mahalliy o‘simliklardan foydalanishgan. Masalan, echki va qo‘y terisini oshlashda kermak o‘simligi ildizidan olingen sharbatdan foydalanilgan bo‘lsa, qorako‘l terisiga arpa uni va tuz bilan ishlov berilgan. Ular qo‘y va echki terisidan oyoq kiyim, po‘stin ishlab chiqargan.

Po‘lati qishlog‘ida yashovchi Norqulov Bekmirza va To‘rayev Amir bobolarning aytishlaricha, bu qishloqda yashaydigan charmgarlar qo‘y terisini o‘rik ildizi va jinjak o‘simligi aralashtirib qaynatilgan suvga solib, uni kizil rangga bo‘yashgan. Undan erkaklar shimi va «chakaki» etigi tikilgan.

Qarshilik etikdo‘zlar baland ko‘njli, uchi uchli va yuqoriga qayrilgan “turkmani” rusumidagi etiklar tikishgan. Mang‘it qishlog‘ida yashovchi Kichik momo Yo‘ldosevaning aytishicha, vohada tayyorlangan xamda undan dumbira, doira, nog‘ora kabi cholg‘u asboblari tayyorlashda kam foydalanilgan.

Qarshi atrofida yashaydigan chorvador aholi teridan mesh, non xalta, kamar, po‘stin, telpak tayyorlashga ham mohir bo‘lgan. Qarshining Charmgar mahallasida yana teri va teri mahsulotlari ishlab chiqarish bilan bog‘liq yelimchilik ham rivojlangan bo‘lgan.

Bizga ma’lumki, g‘arbu - sharq mamlakatlarida nomi mashhur bo‘lgan qorako‘l terisini amirlik bozorlariga yetkazib berishda Qarshi atrofida yashaydigan arablar muhim rol o‘ynagan.

Vohadagi arablardan tashqari, Qarluq, Nayman, Saroy, Qatag‘on, Mang‘it, Mesit, Olchin, Qovchin, Yabu, Xitoy, Uch-urug‘, Uz kabi o‘zbek urug‘lari, Pomug‘, Muborak turkmanlari ham qorako‘l teri yetishtirgan. Yangi tug‘ilgan 5-6 kunlik qo‘zi terisi juda qimmat bo‘lib, qorako‘lning eng sifatlisi hisoblangan. Uning yana donador, karpak kabi navlari ham Qarshi vohasida ko‘plab yetishtirilgan.

Gap teri va teri mahsulotlari hususida borar ekan, bir narsaga e’tiborni qaratish joiz deb hisoblaymiz. Qarshi atrofi ovchilik uchun qulay hisoblanib, ovlangan tulki, chiya bo‘ri, tovushqon kabi yovvoyi hayvonlar terisi va mo‘ynasiga ishlov berish ham Qarshilik hunarmandlarning faoliyat turi hisoblangan.

Manbalarda O‘rta Osiyo misgarlik hunarining rivojlangan markazlari qatorida Qarshi shahri nomi ham sanab o‘tilgan, Qarshi hunarmandlari tayyorlagan mis olacha singari juda mashhur bo‘lgan. Qarshi misgarlik buyumlaridan uy-ro‘zg‘or anjomlari, idishlar, chilim, egar uchun bezaklar, o‘zangi, obdasta, choydush, suvloq, tog‘oralar, patnis, siyohdon, chelak kabilar badiiy o‘ymakorlik bezaklariga boy qilib tayyorlangan. Mis buyumlari jumladan obdasta yasashda tengi yo‘q Qarshi misgarlari ko‘pincha

Rossiyadan keltirilgan sariq misdan hom ashyo sifatida foydalanishgan. [6]. O'yma naqshli, kumush bezakli yoki qimmatbaho fera, billur toshlar qadab ishlangan Qarshining mis buyumlari Qo'qon, Buxoro, Shaxrisabz misgarlik mahsulotlari bilan raqobatda bo'lgan.

Rossiya va Erondan keltiriladigan mis, kumushlar hisobiga tayyorlanadigan Qarshi zargarlik buyumlari ham o'zining bejirim va nafisligi bilan ajralib turgan. Zargarlar kumush, mis ba'zan oltindan yaltiroq va qimmatbaho toshlar qadab tumor uchun g'iloflar, kumush, fera bilan bezak berilgan ot uchun egar-jabduq, yuganlar tayyorlashda usta bo'lishgan. Zargar ustalar ba'zan taqinchochlarga rangli yaltiroq qoplama surib ularning chiroyli hamda arzon turlarini kam ishlab chiqarishgan.

Zargarlikka ishlatiladigan qimmatbaho toshlar Badahshon, Hindistondan olib kelingan. Qarshi yuqorida nomi tilga olingen mamlakatlarga boriladigan yo'l ustida joylashganligi uchun xam la'l, aqiq, fera, lojuvard toshlari bilan bezab ishlangan buyumlar O'rta Osiyoning boshqa joylariga qaraganda bu yerda ko'p va nisbatan arzonroq bo'lgan.

O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "5 tashabbus" loyihasida yoshlarimizga kasb-hunar sirlarini o'rgatish va ularni doimiy ish ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Qadhdalaryo viloyatida ham bu borada ibratlari ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda Qarshilik yoshlar ham ustoz-shogird an'analari asosida hunarmandchilik sohasida samarali faoliyat yuritib, yurtimiz yoshlari orasida peshqadam bo'lib kelmoqdalar. Bir so'z bilan aytganda, ajodolarimizdan oltin meros bo'lib kelayotgan rang-barang hunarmandchilik an'alariga Yangi O'zbekiston yoshlari munosib voris bo'lib, Vatan iqtisodiyotini yuksaltirishiga o'zlarining beqiyos hissalarini qo'shishlariga ishonamiz..

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. H.Vamberi «Buxoro yohud Movaraunnahr» tarixi. 1990 y.139-bet.
2. Mirziyoyev Sh.M Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent "O'zbekiston nashriyoti" 2022-416 bet.
3. Zaharov S.M., Sobirjonov A.S. "O'zbekiston" – Toshkent 1978 yil.23b
4. "Naxshab – Qarshi jahon sivilizasiyasi tizimida" - Ilmiy to'plam II-jild Qarshi 2005 yil.97b.
5. G.Taniyeva "Qarshi bekligi tarixidan lavhalar" – Toshkent 2006 yil.45-46b
6. N.Ismoilov,O.Bo'riyev.Qarshi – O'zbekistonning qadimiy shahri.Qarshi-2006y.67-68b